

نشریه ادب و زبان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال ۱۸، شماره ۳۷، بهار و تابستان ۹۴

بررسی تصاویر شعری بلبل در ادبیات فارسی
(علمی - پژوهشی)*

دکتر علیرضا نبی لو
دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم

چکیده

بلبل، از موضوعات و عناصری است که در شعر اغلب شاعران به کار رفته و با توجه به اوصاف و ویژگی هایش، امکان تصویر سازی بسیاری ایجاد کرده است. هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل تصویر سازی شاعران از بلبل است؛ هدف دیگر، ترسیم نوع نگرش شاعران به این موضوع در طول تاریخ ادب فارسی است. از سوی دیگر، میزان ابتکارها و تقلیدها در این تصویر سازی و نیز تنوع تصاویر شعری بلبل مشخص می گردد. با بهره گیری از روش کتابخانه ای، ۶۰ شاعر انتخاب شده و از طریق تحلیل و طبقه بندی، به بررسی تصاویر شعری بلبل در آثار این شاعران پرداخته شده و طبق معیار تقدم و تأخر تاریخی، تصاویر تقلیدی و ابتکاری مشخص گردیده و با استفاده از جدول و نمودار، یافته ها عینی و ملموس تر نشان داده شده است. برخی از یافته های این پژوهش بدین قرار است: در شعر این شاعران، بیش از ۷۴۰ تصویر متنوع از بلبل دیده می شود، رابطه بلبل و گل، بلبل و باغ و بستان، بلبل و ناله، بلبل و قمری، بلبل و زاغ و زغن، بلبل و چمن و بلبل و عشق در شعر آنان به ترتیب، بیشترین بسامد را دارد. صائب، قطران، منوچهری، مولوی و عطار، بیشترین تصاویر ابتکاری را از بلبل پدید آورده اند و اغلب شاعران، اعم از

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۳/۴/۱۰

* تاریخ ارسال مقاله: ۸۹/۷/۲۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

dr.ar_nabiloo@yahoo.com

گویندگان شعر غنایی، حماسی، تعلیمی و... به این موضوع توجه نموده اند. ضمناً در قرن های ۵ و ۶ و ۷ ه. ق، تصاویر بلبل از تنوع بیشتری برخوردار بوده است. واژه های کلیدی: بلبل، تصویر، تصاویر ابتکاری، تصاویر تقلیدی، شعر فارسی، شاعران فارسی.

۱- مقدمه

یک تصویر شعری، از جهات مختلف قابل بررسی و پژوهش است و می توان آن را به تنهایی یا در ارتباط با سایر تصاویر بررسی نمود. تحقیق در تصاویر شعری که نقطه مرکزی خیال آفرینی و ایماژ است اهمیت ویژه ای دارد. خیال شاعرانه به کمک تصویر در بر انگیختن عواطف و احساسات، نقش بسزایی دارد. «تصویر سبب می شود تا خواننده احساس کند که چیزی را به گونه ای متمایز می بیند، لمس کند، می بوید یا می شنود. یک شعر غالباً با ساختن طرحی از تصویرها، هیجان را برمی انگیزد، به گونه ای که خواننده آن اندازه که به وسیله احساسات تحریک می شود، تحت تأثیر معنای شعر واقع نمی گردد.» (اسکلتن، ۱۳۷۵: ۱۵۵) تصویر می تواند عناصری متضاد و ظاهراً بی ارتباط را کنار هم بنشانند، چنان که درباره تصاویر بلبل خواهیم دید. «تصویر، حلقه زدن دو چیز از دو دنیای متغایر است به وسیله کلمات در یک نقطه معین... قدرت تصویر سازی، مهم ترین قسمت قدرت تخیل است.» (براهنی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۱۱۳) غرض از تصویر، تمام صورخیال و ایماژهایی است که می تواند به وسیله تخیل به کار گرفته شود تا نوآوری و ابداعی را ایجاد کند، هر چند اساس اغلب تصاویر خیال انگیز به قسمی بر تشبیه است. «مرکز اغلب صورت های خیال که حاصل نیروی تخیل شاعر است، تشبیه است... صورت های دیگر خیال از قبیل تمثیل و استعاره و تشخیص و رمز و حتی گاهی کنایه و یا صورت های دیگر بیان که می توان با توسع معنی، آنها را نیز در دایره تصویر قرار داد، در حقیقت از یک تشبیه پنهان یا آشکار مایه گرفته است.» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۱۸۹)

چنانکه گفته شد، تصویر و خیال پردازای شاعرانه، یکی از مهم ترین ارکان شعر است و تقریباً تمام منتقدان و پژوهشگران ادبیات، این موضوع را تصدیق می نمایند زیرا عنصر تصویر در موفقیت یا عدم توفیق یک شعر، بسیار مؤثر است. همچنین تصویر و تخیل، تمایز دهنده شعر از نظم است. «این تصرف ذهنی شاعر، در مفهوم طبیعت و انسان و این کوشش ذهنی او برای برقراری نسبت میان انسان و طبیعت، چیزی است که آن را

«خیال» یا «تصویر» می‌نامیم و عنصر معنوی شعر، در همهٔ زبان‌ها و در همهٔ ادوار، همین خیال و شیوهٔ تصرف ذهن شاعر در نشان دادن و اقیات مادی و معنوی است». (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۲: ۲) برای بررسی تصاویر شعری، علاوه بر ارتباط‌ها و تقسیم‌بندی‌های معمول، می‌توان به عناصر سازنده و زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی نیز توجه کرد.

پیش از ورود به بحث اصلی، در نگاهی اجمالی، به تنوع تصاویر شعری بلبل، در سبک‌های مختلف شعر فارسی اشاره می‌شود. با توجه به محوری بودن تصویر بلبل و ویژگی‌های آن در ادوار شعر فارسی و همچنین به دلیل تنوع اغراض شاعران در استفاده از این مضمون، به نظر می‌رسد که در سبک‌های مختلف شعر نیز جلوه‌های متنوعی از بلبل در نگاه شاعران دیده می‌شود. در سبک خراسانی، بیشتر به اوصاف ظاهری بلبل و آواز و خوانندگی آن توجه شده است و ضمن توجه به محیط زندگی او، به مقایسهٔ آن با سایر پرندگان پرداخته شده و شیفستگی و عاشق‌پیشگی او نیز در نظر بوده است و به رابطهٔ او با گل سرخ اشاره شده است؛ مثلاً قطران و منوچهری که بیشترین تصویر را در این باره پدید آورده‌اند، برای بلبل، شیدایی و سرمستی، فریاد و زاری، نغمه‌سرایی و آواز خوانی، وابستگی به طبیعت و کوهستان، غزل خوانی، خنیاگری، قوالی و نظیر اینها را بیان کرده‌اند. در سبک عراقی شاعران برای بلبل، اوصاف روحانی و معنوی و نیز رازدانی و معرفت‌شناسی قائل شده‌اند؛ البته، کم و بیش، مفاهیم و تصاویر سبک خراسانی نیز مورد نظر این شاعران بوده است. عطار و مولوی، روحبخشی، شوریدگی، صبر و شکیب، حکایت گفتن، حمد و الرّحمان خوانی و... برای بلبل بیان کرده‌اند که بیشتر نشانگر نگاه روحانی، غیبی و عرفانی به بلبل است. در سبک هندی نیز شاعران به جزئی‌نگری رفتارهای بلبل پرداخته‌اند و مضمون سازی‌های بسیار کرده‌اند؛ مثلاً در اشعار صائب، تصاویر بلبل در قالب ترکیب‌های مضمون‌ساز زیر بیان شده است: خار حسرت، آتش نفس، رنگین خیال، آتش زبان، نکته رنگین، شعله آواز، رنگین نوا، آتش نوا، رنگین سخن، نواسنجی، جوش در بهاران، گرم چیزی شدن، چمن پیرا، هرزه نال، نفس گسسته، هنگامه طرازی، سیر چشمی، نغمه سنج، نگاه حسرت، نفس درازی و... که کاملاً با سبک‌های پیشین متفاوت است. با تمام این اوصاف، آنچه در همه سبک‌ها مکرر است، شامل اوصافی است که به عاشق بودن، خوش صدایی، رابطهٔ بلبل با گل سرخ و آمدن بهار و نظیر اینها مربوط می‌شود.

۱-۱- بیان مسئله

در این پژوهش، تصاویر شعری بلبل در شعر ۶۰ تن از شاعران زبان و ادب فارسی، از رودکی تا پروین مورد بررسی قرار گرفته است؛ در این گزینش سعی شده است تا از شعر تمام طبقات شاعران مشهور، سود جسته شود و با توجه به اینکه بلبل یکی از عناصر محوری در شعر فارسی است، نویسنده سعی کرده است با بررسی، دسته بندی و تحلیل تصاویر شعری بلبل، کیفیت و چگونگی این تصاویر را در گستره ادبیات فارسی نشان دهد. در این پژوهش، روش انجام کار به شکل کتابخانه ای، تحلیلی و آماری است. بعد از استخراج تمام واژه های بلبل و مترادفاتش و بسامد گیری و رعایت سیر تاریخی آن، تصاویر هر شاعر دسته بندی گردید و میزان بسامد واژه و تصویر بلبل در شعر هر شاعر بررسی شد و سپس، سهم و جایگاه تصویر هر شاعر در کل تصاویر بررسی گردید. با تقسیم تصویر بر بسامد، قدرت تصویرگری هر شاعر در این مورد، معلوم گردید و از کلیشه ای ترین تصویرها تا ابتکاری ترین آنها، به شکل بسامدی دسته بندی شد تا تصاویر ابتکاری هر شاعر معلوم گردد. در نهایت، تصاویر به شکل موضوعی دسته بندی شد و با استفاده از تحلیل های علمی و آماری و جدول و نمودار، نتایج به شکل ملموس و عینی نشان داده شد. در این تحقیق، تقریباً تمام تصاویر خیال انگیز که حول محور بلبل در شعر فارسی پدید آمده، مد نظر قرار گرفته و استخراج شده و برای آنکه یک ارزیابی علمی به دست داده شود، نقش بلبل در این تصاویر، از جهات مختلف بررسی گردیده است. این بحث از اشعار رودکی تا اشعار پروین اعتصامی را در بر می گیرد و به شکل گزینشی، ۶۰ شاعر برای این منظور انتخاب شده اند. لازم به ذکر است که در این انتخاب، از شعر شاعران مختلف با سبک های متنوع استفاده شده، از شاعران طراز اول و مشهور تا شاعرانی با شهرت کمتر. این انتخاب از تنوع زیادی برخوردار است مثلاً شاعران غزل سرا، قصیده سرا، مثنوی سرا... و شاعران عارف، زاهد و دنیا گرا... و انواع شعر حماسی، غنایی، تعلیمی و... در این گزینش و پژوهش مد نظر بوده است. برخی از شاعران، نظیر صائب با ۱۰۵ تصویر، قطران با ۶۰ تصویر، منوچهری با ۴۷ تصویر، مولوی با ۴۰ تصویر و عطار با ۳۷ تصویر بکر، ابتکاری ترین و تازه ترین تصاویر شعری را از بلبل پدید آورده اند.

۱-۲- پیشینه تحقیق

راجع به مطالعه تصاویر شعری شاعران، به تفکیک و جداگانه، کارهای زیادی شده است ولی تصاویر در محور عمودی تاریخ ادبیات فارسی یعنی پرورش و تکامل یا سیر نزولی و صعودی یک تصویر در طول تاریخ ادبیات فارسی، چندان مورد توجه نبوده است؛ مثلاً در کتاب *صور خیال در شعر فارسی* اثر دکتر شفیعی کدکنی، به بررسی تصاویر شعری شاعران پرداخته شده و به تفکیک، خوشه های خیال آنها، واکاوی گردیده است؛ همچنین در *مقاله تکامل یک تصویر از ایشان می توان سیر تحول یک تصویر را ملاحظه کرد*. پایان نامه های متعددی توسط دانشجویان، در موضوع *صور خیال شاعران* نوشته شده است که هر یک نشانگر کیفیت تصویرسازی آن شاعران است؛ همچنین دو مقاله بررسی و تحلیل *بسامد تصویر لاله در شعر فارسی* (نبی لو، ۱۳۸۸) و *بهشت در خیال شاعران* از همین نویسنده، به سیر شکل گیری تصاویر شعری لاله و بهشت در شعر فارسی پرداخته است ولی تا کنون، درباره تصویر شعری بلبل در ادبیات فارسی با این گستردگی که در مقاله حاضر مد نظر بوده، کاری انجام نشده و این پژوهش، کاملاً تازه و بدیع است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

بررسی تصاویر شعری بلبل در ادبیات فارسی، به دلیل گستردگی دامنه آن، تنوع شاعران و نیز اهمیت جایگاه بلبل در شعر فارسی، بسیار مهم است. همان طور که در مطالعه محور عمودی شعر، بیت به عنوان محور افقی و کلیت و نظام شعر بعنوان محور عمودی بررسی می شود، ضروری می نماید که تصاویر شعر فارسی نیز با این رویکرد بررسی شود. در این نوع پژوهش، شعر هر شاعر به تنهایی محور افقی تاریخ ادبیات فرض می شود و طول دوره تاریخ ادبیات و تقدم و تأخر زمانی شاعران، محور عمودی تلقی می گردد و به این شیوه، سیر و زندگی یک تصویر یا عنصر شاعرانه از آغاز شعر تا هر زمانی که مد نظر باشد، مورد بررسی قرار می گیرد. برای این منظور، هر بخش از صور خیال نظیر استعاره، تشبیه و کنایه قابل بررسی و سیر و تحلیل است و با معیارهای علمی و بسامد گیری مشخص و نتیجه بخش، به ارزیابی دقیقی در آن مورد می توان دست یافت. چنین جستجو و مطالعه ای در بردارنده مزایا و کاربردهای ارزنده ای است که از آن جمله، به این موارد می توان اشاره کرد: کمک به تهیه فرهنگ تصاویر شعری که امکان مطالعه سیر یک

تصویر را در طول تاریخ ادبیات فراهم می کند و میزان ابتکار و تقلید را در تصویر سازی شاعران نشان می دهد. این نوع بررسی، تمام تصاویر ساخته شده شاعران را از یک موضوع، در یک جا کنار هم می نشاند و تحلیل و پژوهشی جامع را امکان پذیر می سازد. مقایسه (و مطالعه تطبیقی) با تصاویر مشابه سایر ملل بهتر محقق می شود. تصاویر ابتکاری و تقلیدی، پویا و عقیم و شاعران مقلد و مبتکر، در این نوع پژوهش قابل شناسایی هستند و بررسی تصاویر از منظرهای مختلف بلاغی، سبکی و نقادانه، با این نوع نگرش، بهتر انجام می شود.

۲- بحث

۲-۱- **بسامد واژه و تصویر بلبل در شعر فارسی** برای بررسی تصاویر و تحلیل آنها، باید میزان کاربرد واژه بلبل را در شعر این شاعران مشخص کنیم تا جایگاه تصاویر و بسامد آنها دقیق تر تبیین گردد. شاعران مورد نظر، بیش از ۳۸۱۸ بار واژه بلبل و عندلیب و... را در اشعار خود به کار برده اند. صائب ۷۵۸ بار از این لفظ استفاده کرده است و بعد از او، سایر شاعران، نظیر عطار ۱۹۷ بار، خواجه ۱۹۳ بار، مولوی ۱۷۴ بار و سیف ۱۶۷ بار، بلبل و مترادفاتش را در شعر خود آورده اند. البته کثرت ایات صائب در این امر تأثیر داشته و احتمالاً لفظ بلبل، در نظر او از امکان تصویرسازی بهتری برخوردار بوده است. شاعرانی نظیر فردوسی، فرخی، فخرالدین اسعد، انوری، نظامی و قانانی، با وجود کثرت تعداد ایات و تناسب موضوعی استفاده از بلبل در شعر به دلیل غنایی و توصیفی بودن، از این لفظ کمتر از ۵۰ بار استفاده نموده اند. با دقت در جدول شماره (۱)، بسامد کاربرد واژه بلبل و تصاویر آن در طول تاریخ ادبیات فارسی، به ترتیب قرن و دوره (از رودکی تا پروین) مشخص می گردد و تعداد کاربرد واژه و تصویر بلبل در شعر هر شاعر نشان داده می شود. مقایسه تعداد واژه بلبل هر شاعر با تصاویر آن، میزان و سهم تصویر آفرینی هر شاعر را نشان می دهد. از طرفی، رعایت تقدّم و تأخر تاریخی، این امکان را فراهم می کند که چگونگی توزیع و گسترش بسامد واژه و تصویر را در دوره های مختلف سبکی و تاریخی ایران دریابیم. از مجموع تکرار واژه بلبل و مترادفاتش در شعر این شاعران، حدود ۲۷۴۰ تصویر ایجاد شده است. برخی از تصاویر را یک شاعر، چند بار تکرار کرده و برخی تصاویر، کمتر مورد توجه بوده است. هر کدام از شاعران، به برخی تصاویر توجه بیشتری دارند و به برخی

تصاویر تمایل و گرایشی ندارند. با نگاه به این جدول در می یابیم که در طول تاریخ ادبیات فارسی، تقریباً تصویر بلبل در شعر اغلب شاعران حضور دارد. هم در شعر رودکی، به عنوان نقطه آغاز این سیر، هم در شعر فردوسی حماسه سرا و هم در شعر شاعران مدیحه گو نظیر فرخی و منوچهری. همچنین در منظومه های عاشقانه فخرالدین اسعد گرگانی، نظامی و جامی نیز حضور این تصویر هویدا است، مسعود سعد در زندان، این تصاویر را فراموش نکرده است و سنایی، عطار و مولوی عرفان گرانیز به آن توجه داشته اند. همین طور در قالب های رباعی، دویتی، غزل، قصیده و مثنوی و... این تصویر حاضر است.

پس از بررسی میزان و نسبت تصاویر بلبل هر شاعر، به کل تصاویر (۲۷۴۰ تصویر) در می یابیم که شاعرانی مانند صائب، مولوی، عطار، خواجه، سلمان ساوجی و قطران بیشترین بسامد از کل تصاویر بلبل را در اشعار خود آورده اند و این تصویر در شعر شاعرانی چون کسایی، عمیق، مهستی، فردوسی، ابوالفرج رونی، خیام و فلکی، کمترین نمود را دارد. در این بین، حدود ۹ درصد از تصاویر مورد بحث بلبل، متعلق به صائب است زیرا در سبک هندی بیشترین جزئی نگری و باریک اندیشی، در مقایسه با سایر سبک ها وجود دارد و صائب به عنوان یکی از سرامدان این سبک، تصاویر متعددی در شعرش آورده است. از این بررسی معلوم می گردد که میزان کاربرد تصاویر بلبل از تنوع خاصی در اشعار برخوردار است ولی در اشعار حماسی، نظیر شاهنامه فردوسی، فقط ۰/۲ از این تصاویر دیده می شود ولی در اشعار غنایی، عرفانی و توصیفی، میزان این تصاویر بسیار زیاد است؛ مانند اشعار قطران، عطار، مولوی، خواجه، سلمان و صائب.

۲-۲- تصاویر متنوع بلبل در شعر فارسی پس از بررسی کل تصاویر (۲۷۴۰)

مورد، در می یابیم که برخی از تصویرهای بلبل، بیشتر مورد توجه شاعران قرار گرفته است و برخی کمتر. به عبارت دیگر، برخی تصاویر آنقدر تکرار شده اند که حالت کلیشه ای و تقلیدی به خود گرفته اند؛ مثلاً ارتباط بلبل و گل در شعر ۵۷ تن از شاعران به کار رفته است و ارتباط بلبل و باغ و بستان در شعر ۵۲ تن دیده می شود. بررسی تصاویر کلیشه ای و ابتکاری می تواند مؤید این امر باشد که برخی از این تصاویر، عقیم هستند و جذابیت لازم را نداشته اند تا شاعران دیگر از آن استفاده نمایند و فقط در شعر یک شاعر، ظهور کرده و سپس فراموش گردیده است. پس از کنار نهادن تکرار یک تصویر در شعر هر شاعر، از

مجموع ۲۷۴۰ تصویر، حدود ۷۴۰ تصویر نهایی از بلبل به دست می آید؛ یعنی تعداد تصاویر کلیشه ای و مکرر و تصاویر شاذ و نامکرر از بلبل، با نا دیده گرفتن تکرار آن در شعر هر شاعر، مجموعاً بیش از ۷۴۰ مورد می شود که در این بخش ذکر می گردند: از حدود ۷۴۰ تصویر مورد بحث، ۴۱۷ تصویر، جداگانه و در شعر یک تن از شاعران مورد بحث، به کار رفته است. یعنی از ۷۴۰ تصویر بلبل، ۴۱۷ مورد نسبتاً ابتکاری و غیر تکراری است؛ تصاویری مانند بلبل و مویدن در شعر فردوسی، بلبل و بازیگر و فرزدق در شعر منوچهری، بلبل و عیسی و تورات خوان در شعر قطران، بلبل و عواد و صنّاج در شعر مسعود سعد و بلبل و مبتلا شدن و خلیفه کتاب در شعر خاقانی. همچنین تصاویری مانند بلبل و گل، بلبل و باغ و بستان، بلبل و ناله، بلبل و قمری، بلبل و زاغ و زغن و بلبل و عشق، مورد نظر شاعران بیشتری بوده و از تکرار زیادتری برخوردار بوده است.

- ۱- بلبل و گل (۱) (در شعر ۵۷ شاعر به کار رفته است)
- ۲- بلبل و بوستان، باغ، گلستان (در شعر ۵۲ شاعر به کار رفته است)
- ۳- بلبل و ناله (در شعر ۴۲ شاعر به کار رفته است)
- ۴- بلبل و قمری (در شعر ۳۸ شاعر به کار رفته است)
- ۵- بلبل و زاغ زغن و غراب / چمن (هر تصویر در شعر ۳۷ شاعر به کار رفته است)
- ۶- بلبل و عشق و عاشق (در شعر ۳۳ شاعر به کار رفته است)
- ۷- بلبل و بهار / سرو / نوا (هر تصویر در شعر ۳۰ شاعر به کار رفته است)
- ۸- بلبل و مستی / طوطی / الحان (هر تصویر در شعر ۲۹ شاعر به کار رفته است)
- ۹- بلبل و هزار و هزار داستان (در شعر ۲۸ شاعر به کار رفته است)
- ۱۰- بلبل و افغان / قفس / خار (هر تصویر در شعر ۲۷ شاعر به کار رفته است)
- ۱۱- بلبل و صبا و نسیم / نغمه (هر تصویر در شعر ۲۶ شاعر به کار رفته است)
- ۱۲- بلبل و غزل / مدح و ثنا / آشیانه (هر تصویر در شعر ۲۵ شاعر به کار رفته است)
- ۱۳- بلبل و دل (در شعر ۲۴ شاعر به کار رفته است)
- ۱۴- بلبل و شوریدگی / داستان (هر تصویر در شعر ۲۲ شاعر به کار رفته است)
- ۱۵- بلبل و سحر و صبح / سرود / آواز (هر تصویر در شعر ۲۱ شاعر به کار رفته است)
- ۱۶- بلبل و فریاد و نفیر / خروش (هر تصویر در شعر ۲۰ شاعر به کار رفته است)

- ۱۷- بلبل و غنچه (در شعر ۱۹ شاعر به کار رفته است)
- ۱۸- بلبل و مطرب/سخن/درخت/چنگ (هر تصویر در شعر ۱۸ شاعر به کار رفته است)
- ۱۹- بلبل و شیدا و واله/زبان/باغبان/خموش/پروانه (هر تصویر در شعر ۱۷ شاعر به کار رفته است)
- ۲۰- بلبل و جان/بلبله (هر تصویر در شعر ۱۶ شاعر به کار رفته است)
- ۲۱- بلبل و نرگس (در شعر ۱۵ شاعر به کار رفته است)
- ۲۲- بلبل و زاری/بال و پر (هر تصویر در شعر ۱۴ شاعر به کار رفته است)
- ۲۳- بلبل و نعره زدن/کبک/سمن و یاسمن (هر تصویر در شعر ۱۳ شاعر به کار رفته است)
- ۲۴- بلبل و فاخته/نای (هر تصویر در شعر ۱۲ شاعر به کار رفته است)
- ۲۵- بلبل و بیچاره و مسکین/قصه و داستان پردازی/گویا/جغد و بوم/منقار/صفیر/غلغل/شاخسار/بی نوا (هر تصویر در شعر ۱۱ شاعر به کار رفته است)
- ۲۶- بلبل و داستان سرایی/سوخته/بیدل شدن/جام پیاله ساغر/دام/پرواز/خزان/گلبنگ/خوش نوا (هر تصویر در شعر ۱۰ شاعر به کار رفته است)
- ۲۷- بلبل و درد و الم/چشم و دیده/خون/لاله/بانگ (هر تصویر در شعر ۹ شاعر به کار رفته است)
- ۲۸- بلبل و داغ داشتن/ازمزه/طربناکی/سار/پرده/ترانه (هر تصویر در شعر ۸ شاعر به کار رفته است)
- ۲۹- بلبل و گریستن/صیاد/توصیف/اشک/پا/راز گفتن/خوشگو/شعر/خاطر/گلچین/بی برگ و نوا/شمع/آتش/سوسن/مرغان/صلصل/سماع/زیر و بم (هر تصویر در شعر ۷ شاعر به کار رفته است)
- ۳۰- بلبل و آشفتگی/زبان گشاده/خیاگر/آزار و رنجیدن/خواندن/دهن و لب/خواب/دی، بهمن، شهریور/ارغنون/ترنم/صوت/آهنگ (هر تصویر در شعر ۶ شاعر به کار رفته است)
- ۳۱- بلبل و جگر/دعا کردن/فصیح و فصاحت/شیفته/گلو و حنجره/افسانه/غم و غمناکی/بی قراری/خسته/تقاضا و نیاز/گله و شکایت/نشاط و شادی/خطبه و

خطیب / نطق / فرار و گریز / منبر / قدس / بو تیمار / چکاوک / طاووس / هدهد / عنقا / سنبل / شکوفه / کوه و کوهستان / دانه / رباب / ساز (هر تصویر در شعر ۵ شاعر به کار رفته است)

۳۲- بلبل و مدگر و متدگر / نغمه خوانی / ذوق / سحر خیزی / دیوانه / زندباف / داوود / شاعر / غافل / گفتار / اصلا زدن / خجل و شرمسار / آسودن / خندیدن / پهلوی گفتن / بسیار گو / دلشده / باربد / غیرت / سودا / صبر و شکیب / مردن / وصل / حزن و غم / سر / اغوغا / شب / خانه / بزم / روح / کبوتر و حمام / بیضه / دراج / ارغ و مرغزار / نسرين / طنبور / آوا / نشید (هر تصویر در شعر ۴ شاعر به کار رفته است)

۳۳- بلبل و محبت / ارخت کشیدن / زند و پازند خوان / حیرانی / آه / دماغ / نوحه / گر / خوشی / قرار گرفتن / صحبت / تسبیح گفتن / مدهوش / یار / شیرین نفس / حریف / وامق / از بر کردن / کلیم و موسی / دعوی و ادعا / ترجمان / گرفتار / زخمی و مجروح / غریب / نشستن / تکلم / سوگ و ماتم / طبع / حدیث کردن / ستم و بیداد / خوش لهجه / مهجور / خار خار / بربط / راه نواختن / رود / مسکن / شراب و می / آب / سبزه / نسترن / چنار / نارون / بید / بیابان و هامون / تذرو / باز / مگس / موسیقار / کتاب و نامه / تصویر / مینا (هر تصویر در شعر ۳ شاعر به کار رفته است)

۳۴- بلبل و راه نمودن / ارغن نوازی / رامشگری / بانگ زدن / شیرین سخن / ناز کشیدن / مفتون / خطیب / لال و گنگ / بچه و طفل / گردن / خار کن / شنعت / استاد / گواهی دادن / انکار / کار / رضایت / نواسازی / عیش / آواره / شب خیز / دم زدن / دم در کشیدن / دلسوز / فضیلت / دری گفتن / اضطراب / حکایت / افسون و جادو / گوینده / راوی شدن / خفته / نایب / مؤذن / فرآش / مژگان / گریبان چاک / رقص / بیدار / خطاب / پیغام دادن / سلیمان / ساقی / مشغله / ارگ / سبق خواندن / معشوقه / غمّازی و سخن چینی / برجستن / پاسبان / نظم / طیره شدن / جواب / نظر بازی / دشمن / گوش / جامه / ماجرا / قوال / شوخ / همّت / فریب / محروم / اسیر / گل‌عذار / بی خبری / حسرت / گل‌فروش / بانگ نماز / دیوار / مجلس / آرامگاه / شیراز / دبستان / مهر / کرکس / هما / باشه / خروس / آهو / نواختن / بیت / موزون / دم‌ساز / قول / ناقوس / لاله زار / خرمن / اریحان / پالیز / ارغوان / خاک / خاکستر / جوش در بهاران / زبور / زور / ورق / زمستان / آشنا / حسن صورت / کباب / نمک / شکر (هر تصویر در شعر ۲ شاعر به کار رفته است)

۳۵- بلبل و تمجید کردن / چنگ زنی / مزمار سازی / رجز گویی / خسرو / روسیاهی / لاف
زدن / دلداری / خط خوبان / آتش بازی / غنودن / داماد / حقارت / سخن سرا / اصحاب ملاحی /
خون بها / انجمن آرایی / ندامت / افسون سخن / دل افکاری / رشک / صباح الخیر زدن / آغوش
گشاده / پا کشیدن / نغمه در گلو شکستن / دلخراش / برخاستن / جنون زده / گلخن زاده / بی
وفایی / نوآموزی / خرسند دلی / نواگر / گردن / نخسیدن / مویدن / مبتلا شدن / الحمد
خوانی / خلیفه کتاب / سجود کردن / انس / گل پرست / هرزه گو / آرزو / نصیحت / سخندانی /
شوخی / زحمت دادن / پای بند هوس / سخنور / شیرین گفتار / نکیسا / ناپروا / غصه / بی نظیری
/ واعظ / بلاغت / ندیم / ندا کردن / جامه دریدن / مردم هوشیار / آفرین سرایی / انشا کردن / در
عبارت آوردن / پاکدامن / سینه / ادا / شهره / برهنگی / خانه خیز / بی پروایی / کوته نفس / جبهه
شکستن / ناموس / زلیخا / صاحب تمکین / ذکر / شطح / تحفه فرستادن / دامن کشیدن /
نگرانی / بدیهه گویی / برید / شفیع / عرق کرده / عمر / پای کوبان / خارکش / ممتحن /
دست / کمر بسته / عهد / تاب / عیادت / بی جفت / نظر کردن / سرمازده / نفرت / واهمه
داشتن / عیسی / پری بندی / عتاب / سرکش / مقری / مغنی / یاسین خواندن / تورات خوان / پارسی /
گوی بردن / زرگر / حلق / مقبل / رسالت / سوگند دادن / داعی / امی / نوشی / عشر خوان / ممدوح /
تحمل / تحیت / کف / محبوس / عواد / مضمون شنو / بی نصیب / تعلم / صنّاج / امیدگی / بیت
خواندن / بیان حال و سرگذشت / سلطان / حارس / معربد / کشتن / خماری / بوسه / دف زدن / نامه
خوانی / پوینده / واماندن / گوش مالی / جهنده / بازیگر / بامشاد / فرزدق / سلام کردن / داد / نوان
/ مجنون / سالخورد / قافیه گویی / فتوی / زیرک / انتظار / صداع / اذم / عذر / وحشی / مشهور
/ جریده خوان / بلند آوازه / نکته خوان / پرده گشا / حسب حال / میگساران / بی شرم / گرم
چیزی شدن / وقف دار / گم کردن / خود کام / شیون / مغرور / لذت / چمن پیرا / بی ظرف / زمین
گیر / هرزه نال / نفس گسسته / ازانو / روزی / عزیزی / سرگرانی / دوراندیش / بی رحمی / سیه
گلیم / ساده لوحی / گستاخ / حرف / نام / ادب / جولان / فرق / اجرات / بی طالع / دیده بانی / روی
گردانی / نذر / هنگامه طرازی / اقبال / پهلو تهی / سیرچشمی / تحسین / تهیدست / دلگیر / فارغ
بال / ایمان / کامیاب / تاب نیاوردن / سیر / آورد / گفته باستان / پیام / خوشدم / مجوس / گنگ / قبا
/ سفر / کاتوره / خیل / مطلب / حجاب / درس / تعزیر / ابوالعجب / رومی / هنگامه / سخنگو / خوش
آواز / شمن / بلند آواز / سحرخوانی / خزیدن / چمیدن / نغمه سرا / پاسخ / جدایی / شیرین فن /

شنیدن / حنین / مخمور / قول سرا / مشکبو / شغب / گوشه گرفتن / بی خان و مان / خیز / سیر
گلستان / نغمه سنج / کوله بین / نگاه حسرت / های های / بی اختیاری / دهن خوانی / قیل و قال / دم
گرم / نفس درازی / غلطیدن / بیزاری / یکرنگ / لب گویا / مژگان / پاس داشتن / مشق / قانع / نشان
دادن / نعت / روزگار بردن / بویا / کمر بستن / فکر / آتش نوا / سحر آهنگ / طاق نسیان / خوش
سروشی / بهار سخن / عروس چمن / جام طرب / باغ سخن / همایون فال / پری سا / جام لاله / لعل
خد / مشکین نفس / خار حسرت / آتش نفس / آتش زبان / رنگین خیال / نکته رنگین / جدول
خون / نفس رنگ / رنگ اندوختن / شاخ آبستن / شعله آواز / رنگین نوا / آتش نوا / رنگین
سخن / تلقین / شکر / مژده / غیب / اسرار / خجسته / حمد / الرّحمان / یزدان / درود / خرد / عرش / رمز / و
حی / جذبه / جنت / فنا / قیامت / بنا / جا / بام / تماشاخانه / بازار / حضر / وطن / کربلا / انجمن / محفل / نیشا
بور / خراب / صفاهان / خارستان / قند / غذا / گلاب / وق / وق / ارام / دال / طبیعت / گدنا / خرّمی /
بنفشه / مازو / ریاحین / شمشاد / جویبار / ارز / جوزبن / گلنار / سپند / شبنم / عرعر / گرد / شیشه / قالی /
برات / گریبان / قینه / درّاعه و دستار / زنگ / بسد / تاج / پیرهن و قبا / خرده اوستا / دیبا / مهر /
ظرف / رکاب / زنجیر / زخمه / گنج / فریدون / بریشم / کوس / عشاق / ماهر / ناهید / فردوس
گوش / قالوس / اسجج / بند / سفره / بار / کلک / تخت / محمل / نوروز / معمّا / سایه / سمن زار
/ تطاول / کشیدن / شرح نعیم / صید / عنان / کشیده / ارسینل (Rossignol) / معادل فرانسوی
بلبل / / خاد / عگه / چهچه / کرمک / خفّاش / طیران / گربه / جعل / نارو / سارویه / چنگال / عنکبوت / گا
و / طیّار / شکار / لک / لک / سگ / سنقر / عقق / افعی / نحل / نواسنجی / مقام راست / حجاز / اهواز /
تار / چغانه / (هر تصویر در شعر ۱ شاعر به کار رفته است)

۲-۳- تقسیم بندی موضوعی تصاویر بلبل با توجه به اینکه بلبل پرنده ای است با
اوصاف و ویژگی های خاص، از زوایای مختلف مورد توجه شاعران قرار گرفته است و
اوصاف متنوعی از آن حاصل شده است. گاهی بلبل را با اوصاف انسانی سنجیده اند و
گاهی آن را با حیوانات و ویژگی های حیوانی بررسی و مقایسه کرده اند. علاوه بر
تقسیمات مذکور، بلبل و طبیعت و ملزومات آن، بلبل و موسیقی و اشیا و... در این بخش قابل
دسته بندی است.

۱-۲-۳. بلبل و اوصاف انسانی: راه نمودن / شیدا و واله / شوریدگی / مستی / تمجید
کردن / زبان / مدگر و متذکر / ارغن نوازی / چنگ زنی / ناله / مزار سازی / محبت / داستان

سرایبی / نغمه خوانی / فریاد و نفیر / گریستن / رجز گویی / دل / ذوق / باغبان / سوخته / سحر خیزی /
 روسیاهی / بانگ زدن / خسرو / عشق و عاشق / آشفته گی / بیچاره و مسکین / صیاد / شیرین
 سخن / دیوانه / لاف زدن / مطرب / دل‌داری / ناز کشیدن / مفتون / غزل / درد و الم / خط
 خوبان / توصیف / آتش بازی / جان / جگر / زاری / ارامشگری / خطیب / غنودن / نعره زدن / رخت
 کشیدن / لال و گنگ / بچه و طفل / زنده باف / زنده و پازند / خوان / دعا کردن / بیدل
 شدن / داوود / داماد / داغ داشتن / زبان گشاده / گردن / خار کن / حقارت / فضیلت / خموش
 / استاد / سخن سرا / فصیح و فصاحت / شیفته / خیاگر / خروش / گواهی دادن / اصحاب
 ملاحی / حیرانی / شاعر / افغان / آه / چشم و دیده / خون / دماغ / خون بها /
 آشنا / غافل / اشک / نوحه گر / انجمن آرای / گفتار / انکار / آزار و رنجیدن / پا / کار / ندامت
 / رضایت / افسون سخن / خوشی / راز گفتن / صلا زدن / خواندن / دل افکاری / تناول
 کشیدن / رشک / سخن / صباح الخیر زدن / نواسازی / آغوش گشاده / پا کشیدن / نغمه در گلو
 شکستن / قصه و داستان پردازی / گلو و حنجره / دلخراش / دهن و لب / برخاستن / عیش
 / جنون زده / آواره / گلخن زاده / خجل و شرمسار / بی وفایی / نوآموزی / افسانه / قرار گرفتن
 / خرسند دلی / نواگر / صحبت / گردن / آسودن / نخسیدن / خندیدن / موبیدن / پهلوی گفتن /
 مبتلا شدن / الحمد خوانی / خلیفه کتاب / سجود کردن / مدح و ثنا / غم و غمناکی / زمزمه
 / بسیار گو / انس / گل پرست / تسبیح گفتن / دلشده / خواب / شب خیز / دم زدن / مدهوش
 / بارید / هرزه گو / دم در کشیدن / غیرت / بی قراری / آرزو / سودا / خسته / صنعت / نصیحت /
 دلسوز / خوشگو / دری گفتن / سخن‌دانی / اضطراب / یار / شوخی / زحمت دادن / شیرین
 نفس / طربناکی / صبر و شکیب / حریف / پای بند هوس / وامق / سخنور / شیرین گفتار /
 نکیسا / تقاضا و نیاز / ناپروا / از بر کردن / غصه / شرح نعیم / کلیم و موسی / حکایت / بی
 نظیری / واعظ / گله و شکایت / مردن / بلاغت / شعر / ندیم / افسون و جادو / ندا کردن / دعوی
 و ادعا / وصل / گوینده / جامه دریدن / مردم هوشیار / راوی شدن / آفرین سرایی / انشا کردن /
 نشاط و شادی / خفته / در عبارت آوردن / ترجمان / نایب / مؤذن / پاکدامن / فراش / مژگان
 / حزن و غم / گرفتار / سینه / ادا / شهره / زخمی و مجروح / برهنگی / خاطر / غریب / خانه خیز /
 بی پروایی / کوته نفس / گلچین / گریبان چاک / ارقص / جبهه شکستن / ناموس / نشست
 / خطبه و خطیب / نطق / تکلم / زلیخا / صاحب تمکین / ذکر / شطح / تحفه / فرستادن / دامن

کشیدن / نگرانی / بیدار / خطاب / بدیهه گویی / فرار و گریز / سوگ و ماتم / برید / شفیع / عرق کرده / عمر / پیغام دادن / سلیمان / پای کوبان / خارکش / اساقی / مشغله ارگ / سبق خواندن / ممتحن / دست / سر / کمر بسته / عهد / معشوقه / غمّازی و سخن چینی / تاب / طبع / حدیث کردن / عیادت / بی جفت / نظر کردن / سرمازده / نفرت / واهمه داشتن / برجستن / عیسی / پری بندی / عتاب / سرکش / مقبری / ستم و ییداد / مغنی / یاسین خواندن / تورات خوان / پارسی / پاسبان / گوی بردن / حسن صورت / نظم / طیره شدن / زرگر / حلق / مقبل / جواب / رسالت / سوگند دادن / گویا / نظربازی / دشمن / داعی / می نوشی / عشر خوان / ممدوح / تحمّل / تحیت / کف / خوش لهجه / محبوس / عواد / مضمون شنوایی / نصیب / تعلّم / صنّاج / گوش / رمیدگی / جامه / بیت خواندن / بیان حال و سرگذشت / ماجرا / حارس / سلطان / معربد / کشتن / خمار / قوال / بوسه / دف زدن / نامه خوانی / پوینده / واماندن / گوش مالی / جهنده / بازیگر / بامشاد / فرزдық / سلام کردن / داد / نوان / مجنون / سالخورد / قافیه گویی / فتوی / شوخ / زیرک / انتظار / صداع / همت / ذم / عذر / وحشی / فریب / مشهور / محروم / جریده خوان / بلند آوازه / نکته خوان / پرده گشا / حسب حال / میگساران / بی شرم / گرم چیزی شدن / وقف دار / گم کردن / خود کام / شیون / مغرور / لذت / چمن پیرایی / ظرف زمین گیر / هرزه نال / نفس گسسته / اسیر / ازانو / روزی / عزیز / سرگرانی / دوراندیش / بی رحمی / سیه گلیم / ساده لوحی / گستاخ / حرف / حسرت / نام / ادب / جولان / فرق / جرات / بی طالع / دیده بانی / روی گردانی / نذر / گل‌عذار / هنگامه طرازی / بی خبری / اقبال / پهلو تهی / سیر چشمی / تحسین / تهیدست / دلگیر / گلفروش / فارغ بال / ایمان / کامیاب / تاب نیاوردن / سیر / غوغا / ورد / بی برگ و نوا / گفته باستان / پیام / خوشدم / مجوس / گنگ / قبا / گویا / سفر / کاتوره / خیل / مطلب / حجاب / درس / تعزیر / ابوالعجب / رومی / هنگامه / سخنگو / خوش آواز / شمن / بلند آواز / سحر خوانی / خزیدن / چمیدن / نغمه سرا / بانگ نماز / پاسخ / جدایی / شیرین فن / شنیدن / حنین / مخمور / قول سرا / مشکبو / شغب / گوشه گرفتن / بی خان و مان / خیز / مهجور / سیر گلستان / نغمه سنج / کوته بین / نگاه حسرت / های های / بی اختیاری / دهن خوانی / قیل و قال / دم گرم / نفس درازی / غلطیدن / بیزار / یکرنگ / لب گویا / مژگان / پاس داشتن / مشق / قانع / نشان دادن / خارخار / نعت / روزگار بردن / بویا / فکر / کمر بستن.

۲-۲-۳. **بلبل و حیوانات:** وق / ارام / دال / عنان / کشیده / طوطی / آشیانه / زاغ / زغن و غراب / جغد و بوم / پرواز / قمری / کرکس / مرغان / هزار و هزار / دستان / رسیئل (Rossignol) معادل فرانسوی بلبل) / پروانه / بوتیمار / فاخته / خاد / سار / تذرو / کبوتر و حمام / عگه / چکاوک / بال و پر / منقار / چهچه / هما / بیضه / باز / صغیر / طاووس / باشه / کرمک / عنقا / کبک / درآج / مگس / اصلصل / خروس / خفّاش / طیران / هدهد / گربه / آهو / جعل / نارو / سارویه / چنگال / موسیقار / عنکبوت / گاو / طیار / شکار / لک / لک / سنگ / سنقر / عقق / افعی / صید / نحل.

۳-۲-۳. **بلبل و طبیعت:** چمن / گل / بوستان، باغ، گلستان / بهار / سرو / صبا و نسیم / نرگس / سوسن / خار / لاله / سبزه / ارغ و مرغزار / نسترن / سمن زار / لاله زار / چنار / سمن و یاسمن / غنچه / خزان / طبیعت / خرمن / شاخسار / سنبل / اریحان / پالیز / گندنا / نارون / بید / شکوفه / درخت / کوه و کوهستان / خرّمی / بنفشه / مازو / دانه / اریحان / نسرين / ارغوان / بیابان و هامون / خاک / شمشاد / جویبار / ارز / جوزین / گلنار / آب / اسپند / خاکستر / شبّنم / جوش در بهاران / عرعر / غلغل / گرد.

۳-۲-۴. **بلبل و موسیقی:**

الحان / نغمه / ترنم / سرود / ارغنون / نای / چنگ / ابربط / طنبور / نوا / گلبانگ / اسماع / دستان / آواز / زیر و بم / ارباب / پرده / ترانه / صوت / بی نوا / خوش نوا / نواسنجی / راه نواختن / آواز / نواختن / بیت / موزون / دمساز / نشید / بانگ / مقام / راست / آهنگ / حجاز / اهواز / تار / قول / ساز / چغانه / زخمه / گنج / فریدون / بریشم / کوس / ناهید / ناقوس / عشاق / مزهر / قالوس / فردوس / گوش / اسجع.

۳-۲-۵. **بلبل و اشیا:** زبور / بلبله / کتاب و نامه / جام / پیاله / ساغر / زر / دام / قفس / منبر / شیشه / قالی / شمع / ابرات / گریبان / قنینه / درّاعه و دستار / ورق / تصویر / ازنجیر / زنگ / بسد / مینا / تاج / پیرهن و قبا / خرده / اوستا / دیبا / مهر / ظرف / ارکاب / بند / سفره / بار / کلک / تخت / محمل.

۳-۲-۶. **بلبل و ترکیبات ادبی:** آتش نوا / سحر / آهنگ / طاق / نسیان / خوش سروشی / بهار / سخن / عروس / چمن / جام / طرب / باغ / سخن / همایون / فال / پری / سا / جام / لاله / لعل / خلد / مشکین / نفس / خار / حسرت / آتش / نفس / آتش / زبان / رنگین / خیال / نکته / رنگین / جدول / خون / قفس / رنگ / رنگ / اندوختن / شاخ / آبتن / شعله / آواز / رنگین / نوا / آتش / نوا / رنگین / سخن.

۷-۲-۳. بلبیل و مکان:

خانه/بزم/بنا/دیوار/جا/مجلس/بام/تماشاخانه/بازار/آرامگاه/شیراز/حضر/مسکن/وطن/
کربلا/انجمن/محفل/دبستان/نیشابور/خراب/صفاهان/خارستان.

۸-۲-۳. بلبیل و مفاهیم غیر مادی:

تلقین/شکر/مژده/روح/قدس/مهر/غیب/اسرار/خجسته/حمد/الرحمان/یزدان/درود/خرد
عرش/رمز/وحی/جذبه/جنت/فنا/قیامت.

۹-۲-۳. بلبیل و خوراکی: شراب و می/کباب/نمک/شکر/آب/قند/غذا/گلاب.

۱۰-۲-۳. بلبیل و متفرقه: آتش/دی، بهمن، شهریور/سحر و صبح/نوروز/زمستان/

شب/معما/سایه.

بلبیل و اوصاف انسانی ۶۳ درصد، بلبیل و حیوانات ۸ درصد، بلبیل و طبیعت ۷ درصد، بلبیل و موسیقی ۶ درصد، بلبیل و اشیاء ۵ درصد، بلبیل و ترکیبات ادبی ۳ درصد، بلبیل و مکان ۳ درصد، بلبیل و مفاهیم ۳ درصد، بلبیل و خوراکی و بلبیل و موضوعات متفرقه هر کدام ۱ درصد. با دقت در نمودار شماره (۲)، مشخص می شود ۶۳ درصد تصاویر به بلبیل و اوصاف انسانی اختصاص یافته و استفاده از حیوانات و اوصافشان ۸ درصد، طبیعت و ملحقات آن ۷ درصد و ابزارهای موسیقی ۶ درصد این تصویرسازی را تشکیل داده است. بعد از این موضوعات، شاعران مورد بحث برای آفرینش تصاویر شعری بلبیل، از اشیاء، ترکیبات ادبی، مکانها، مفاهیم، خوراکیها و موارد متفرقه به ترتیب ۵، ۳، ۳، ۳، ۱ و درصد استفاده نموده اند.

۲-۴- تصاویر ابتکاری هر شاعر از بلبیل منظور تصاویری است که در شعر هر

شاعر، برای اولین بار آمده است و در شعر شاعران پیش از او سابقه ندارد. هر کدام از شاعران مورد بحث، به جنبه های متفاوتی از بلبیل پرداخته اند. با توجه به اینکه در سبک خراسانی به امور محسوس و طبیعت التفات زیادی می شد، بیشتر شاعران این دوره تصاویر بدیعی از بلبیل را در شعر خود آورده اند. رودکی، بلبیل را با خواندن، سار، صلصل، الحان، سرو، بید و بستان دیده است. فردوسی، به رابطه بلبیل با خروش، داستان پردازی، پهلوی گفتن، گفته باستان و پالیز توجه کرده که با حماسه و اسطوره تناسب دارد منوچهری که به طبیعت و پرندگان توجه ویژه ای دارد به بانگ، غزل، زندخوانی، خنیاگری، شاعری و قوالی

بلبل و... اشاره کرده است. شاعرانی نظیر کسایی، فخرالدین اسعد، ابوالفرج رونی، باباطاهر، خیام و عید، تصویری بر تصاویر بلبل نیفزوده اند.

- ۱- **رودکی**: خواندن/حسن صوت/نظم/سار/صلصل/الحان/آوا/باغ و
 بیستان/سرو/شاخسار/بید(۱۱)، ۲- **کسایی**: (۰)، ۳- **فردوسی**: ناله/زبان
 گشاده/خروش/داستان پردازی/نخسیدن/خندیدن/موییدن/پهلوی گفتن/گفته
 باستان/آواز/نواختن/گل/پالیز/بلبله(۱۴)، ۴- **فرخی**: بهار/سمن/نارون/درخت/دی، بهمن و
 شهریور/سرود/نوا/راه نواختن/خجسته/زاغ و زغن/قمری/هزار/دستان/باغبان/عشق/مطرب/
 افغان/بی جفت/چمیدن(۱۸)، ۶- **منوچهری**: زبان/بانگ/زدن/غزل/زندباغ/زندخوان/
 خیاگر/شاعر/پا/سخن/گلو/مدح/باربد/خوشگو/شعر/اروی/شدن/طیره
 شدن/قوال/جهنده/بازیگر/بامشاد/فرزدق/کاتوره/بانگ/نماز/قول
 سرا/مشکیو/طوطی/فاخته/صفیر/کبک/نغمه/نای/چنگ/طنبور/دستان/زیر و
 بم/نشید/چغانه/زخمه/گنج/فریدون/قالوس/صبا و نسیم/مرغزار/ارغوان/ارز/جوزبن/
 دیبا/سحر و صبح(۴۷)، ۸- **فخرالدین اسعد**: بیابان و هامون(۱)، ۹- **قطران**: شیدا و
 واله/مستی/مذکر/فریاد/دل/درد/زاری/ارخت/کشیدن/داوود/داغ/خموش/اشک/
 دهان/آسودن/دری/گفتن/موسی/افسون و جادو/شادی/ترجمان/خطبه/فرار/معشوقه/
 عیسی/پری/بندی/اعتاب/سرکش/مقبری/بیداد/مغنی/یاسین/خواندن/تورات
 خوان/پارسی/پاسبان/گوی/بردن/غوغا/گنگ/گویا/پرواز/آهو/پری
 سا/مهر/حضر/مسکن/ارباب/صوت/ابی/نوا/رود/بانگ/تار/چمن/انر/گس/چنار/کوهستان/جام
 و ساغر/منبر/بسد/مینا/تاج/تخت/شب(۶۰)، ۱۰- **ناصر خسرو**: غلغل/گلنار/یزدان/
 هدهد/عقق/سلام/کردن/داد/نوان/خیل(۹)، ۱۱- **ابوالفرج رونی**: زبور/راه نمودن(۲)
 ۱۲- **باباطاهر**: سوخته/حیرانی(۲)، ۱۳- **مسعود سعد**: بزم/ارغنون/خوش/نوا/قول/آشیانه/
 موسیقار/بند/غنچه/شکوفه/معمّا/توصیف/خون/طربناکی/از بر کردن/عواد/صنّاج/
 پاسخ(۱۷)، ۱۴- **مختاری**: ساز/چنگال(۲)، ۱۵- **معزی**: تلقین/بوم و
 جغد/خاد/تذرو/نسترن/سمن/زار/لاله/زار/عرعر/ببچاره و مسکین/رامشگری/خطیب/
 غنودن/نعره/زدن/لال/طفل و بچه/دعا/کردن/بیدل/شدن(۱۷)، ۱۶- **خیام**: (۰)، ۱۷-
عمق: (۰)، ۱۸- **سنایی**: سماع/دال/بوتیمار/چکاوک/طاووس/عنقا/گره/خار/

خرمّی / بنفشه / دام / قفس / دراعه و دستار / داستان سرایی / نغمه خوانی / ندا کردن / دعوی و ادعا / وصل / گوینده / جامه دریدن / مردم هوشیار / برجستن (۲۲)، ۱۹ - **سوزنی**: منقار / مازو / خواب / آفرین سرایی / انشا کردن / خفته / خوشدم (۷)، ۲۰ - **حسن غزنوی**: همایون فال / بیت موزون / کبوتر / بال و پر / سوسن / دانه / گردن / فضیلت / راز گفتن / دلشده / به عبارت آوردن / نایب / شمن / نعت (۱۴)، ۲۱ - **قوامی**: قدس / باشه / عنکبوت / لاله / جان / زمزمه / تسبیح گفتن / زرگر / حلق / مقبل / جواب / رسالت / سوگند دادن / ورد / قبا (۱۵)، ۲۲ - **مهستی**: (۰) ۲۳ - **انوری**: شکر / بربط / پرده / عگه / کلک / فصیح و فصاحت / شیفته / گواهی دادن / اصحاب ملاحی (۹)، ۲۴ - **مجیر**: وطن / جام لاله / آب / چشم و دیده / نوحه / گریبی / قراری / حریف / وامق / داعی / امی / نوشی / عشر خوان / ممدوح (۱۲)، ۲۵ - **فلکی**: آتش / نظر کردن / سرما زده (۳)، ۲۶ - **خاقانی**: مجلس / بهار سخن / عروس چمن / جام طرب / نحل / دراج / کرمک / هما / پروانه / گندنا / قنینه / ارغن نوازی / مبتلا شدن / الحمد خوانی / خلیفه کتاب / سجد کردن / غم و غمناکی / بسیار گو / انس / گل پرست / ابو العجب / ارومی (۲۲)، ۲۷ - **نظامی**: درود / خرد / عرش / بریشم / کوس / اگر د / م زدن / غریب / سالخورد / قافیه گویی / فتوی / شغب (۱۲)، ۲۸ - **عطار**: روح / آهنگ / حجاز / اهواز / شراب / شکر / مرغان / اریاحین / نسیرین / شوریدگی / جگر / آزار / قرار گرفتن / صحبت / صبر و شکیب / حکایت / زخمی و مجروح / نطق / شفیع / عرق کرده / عمر / پیغام دادن / سلیمان / پای کویان / خار کش / ساقی / مشغله / ارگ / سبق خواندن / امتحن / دست / سر / کمر بسته / عهد / غمّازی و سخن چینی / جامه / ابی برگ و نوا (۳۷)، ۲۹ - **مولوی**: خانه / خارستان / حمد / الرّحمان / لعل / خد / شاخ / آبستن / قند / باز / گاو / طیار / شکار / لک / لک / سنگ / سنقر / خزان / کتاب و نامه / استاد / مدهوش / رقص / حدیث کردن / بیان حال و سرگذشت / ماجرا / حارس / سلطان / معربد / کشتن / خمار / بوسه / دف زدن / نامه خوانی / پوینده / واماندن / گوش مالی / سفر / جدایی / شیرین فن / شنیدن / حنین / مخمور / بویا (۴۰)، ۳۰ - **عراقی**: اسرار / غافل / مردن / عیادت (۴)، ۳۱ - **سعدی**: مگس / خروس / خفّاش / ذوق / دیوانه / سودا / سخندانی / اضطراب / یار / شوخی / زحمت دادن / شیرین نفس / پای بند هوس (۱۳)، ۳۲ - **سیف**: آرامگاه / ترنم / سجع / جعل / زمستان / آشفتگی / خوشی / نواسازی / دم

در کشیدن/خزن و اندوه/نشستن/تکلم/زلیخا/صاحب تمکین/اذکر/شطح/سحرخوانی/
روزگار بردن(۱۸)، ۳۳- **امیر خسرو**: گلبانگ/ کس/اسبزه/ زر/سحر خیزی/
روسپاهی/خسرو/صیاد/لاف زدن/دل‌داری/ناز کشیدن/مفتون/خط خوبان/آتش
بازی(۱۴)، ۳۴- **اوحدی**: قیامت/شیرین سخن/داماد/خار کن/سخن سرا(۵)، ۳۵-
خواجو: بام/مژده/باغ سخن/مشکین نفس/سنبل/شمع/نوروز/محبّت/انکار/خجل و
شرمسار/شب خیز/هرزه گو/غیرت/آرزو/خسته/شنت/نصیحت/دلسوز/گل‌عذار/هنگامه/
خار خار(۲۱)، ۳۶- **عبید**: برید(۱)، ۳۷- **سلمان ساوجی**: دمساز/ناهید/طیران/سفره/صلا
زدن/افسانه/سخنور/شیرین گفتار/نکیسا/تقاضا و نیاز/ناپروا/غصه/شرح نعیم/بی
نظیری/واعظ/گله و شکایت/بلاغت/ندیم/سخنگو/خوش آواز(۲۰)، ۳۸- **حافظ**: خرمن/
دل افکاری/تطاؤل کشیدن/رشک/صبح الخیر زدن(۵)، ۳۹- **کمال خجندی**: غیب/
ورق/گفتار/خاطر/تحفه فرستادن/دامن کشیدن/نگرانی/بیدار/سوگ و ماتم(۹)، ۴۰-
جامی: شیراز/صید/ریحان/خاک/گرفتار/جریده خوان/بلند آوازه/نکته خوان/پرده
گشا/حسب حال/میگساران/بی خان و مان/خیز/مهجور/نشان دادن(۱۵)، ۴۱-
هاللی: ترانه/آواره/محروم/حسرت(۴)، ۴۲- **وحشی**: کربلا/خوش لهجه/وحشی/فریب/
مشهور/گلفروش(۶)، ۴۳- **محتشم**: شمشاد/طبع/تحیّت/تحمل/کف/محبوس/مضمون
شنو/بی نصیب/تعلم/شوخ(۱۰)، ۴۴- **نظیری**: دبستان/رمز/وحی/غذا/افعی/زنجیر/مؤذن/
سینه/خطاب/زیرک/انتظار/صداع/همّت/ذمّ/عذر/پیام/گوشه گرفتن(۱۷)، ۴۵- **کلیم**:
تصویر/آشنا/فراش/مژگان/گلچین/نظر بازی/دشمن(۷)، ۴۶- **صائب**: دیوار/محل
نیشابور/جذبه/جنت/خار/حسرت/آتش نفس/آتش زبان/رنگین خیال/نکته رنکین/
شعله آواز/رنکین نوا/آتش نوا/رنکین سخن/نواسنجی/ناقوس/عشاق/کباب/نمک/
گلاب/رام/بیضه/جوش در بهاران/سپند/خاکستر/شب‌نم/مهر/ظرف/
رکاب/سایه/آه/دماغ/کار/رضایت/عیش/گریبان/چاک/گوش/معجون/بی شرم/گرم چیزی
شدن/وقف دار/گم کردن/خود کام/شیون/مغرور/لذت/چمن پیرا/بی ظرف/زمین
گیر/هرزه نال/نفس گسسته/اسیر/ازانو/اروزی/عزیزی/سرگرانی/دوران‌دیش/بی رحمی/اسیه
کلیم/ساده لوحی/گستاخ/حرف/نام/ادب/جولان/افرق/جرات/بی طالع/دیده بان/اروی

گردانی / نذر / هنگامه طرازی / بی خبری / اقبال / پهلوی تهی / سیر چشمی / تحسین / تهیدست / دلگیر / فارغ بال / ایمان / کامیاب / تاب نیاوردن / پیراهن / مطلب / حجاب / سیر گلستان / نغمه سنج / کوته بین / نگاه حسرت / های های / بی اختیاری / دهن خوانی / قیل و قال / دم گرم / نفس درازی / غلطیدن / بیزاری / یکرنگ / لب گویا / مژگان / پاس داشتن / مشق / قانع / فکر (۱۰۵)، ۴۸- **سیدا**: تماشاخانه / بازار / فنا / محمل / پاکدامن / ادا / شهره / برهنگی / خانه خیز / بی پروایی / کوته نفس / جبهه شکستن / ناموس / بلند آواز (۱۴)، ۴۹- **بیدل**: بنا / جا / چهچه / بار / طبیعت / برات / قالی / شیشه / خون بها / انجمن آرایشی / ندامت / افسوس / سخن / درس / تعزیر (۱۴)، ۵۰- **طیب** (۰)، ۵۱- **حزین**: خراب / سحر آهنگ / طاق نسیان / خوش سروشی / جدول خون / عنان کشیده / گریبان / آغوش گشاده / پاکشیدن / صدا در گلو / شکستن / دلخراش / برخاستن / جنون زده / گلخن زاده / بی وفایی / نوآموزی / خرسند دلی / نواگر / گردن (۱۹)، ۵۲- **هاتف**: انجمن (۱)، ۵۳- **نشاط** (۰)، ۵۴- **قآنی**: زنگ / نفرت / واهمه داشتن / مجوس (۴)، ۵۵- **فروغی**: نغمه سرا (۱)، ۵۶- **غالب**: تاب (۱)، ۵۷- **عارف**: خزیدن (۱)، ۵۸- **صفا**: صفاهان / مقام راست / نارو / سارویه / بدیهه گویی (۵)، ۵۹- **فرخی یزدی** (۰)، ۶۰- **ادیب الممالک**: رسیدن / تمجید کردن / چنگ زنی / ممارسازی / جز گویی (۵)، ۶۱- **اقبال**: فردوس گوش (۱)، ۶۲- **بهار**: قفس رنگ / رنگ انداختن / مزهر / وق / جو بیار / خرده اوستا / امیدگی / بیت خواندن (۸)، ۶۳- **پروین** (تصویر نوی از بلبل ایجاد نکرده است) به چند بیت از شاعران مورد بحث که حاوی تصاویر بلبل است اشاره می شود: (۲)

بلبل همطبع فرزدق شده ست	سوسن چون دیبۀ ازرق شده ست (منوچهری، ۱۶۲)
زاغ گویی محتسب شد کز نهیب زخم او	بلبل رامشگر اندر بوستان مانده ست لال (امیر معزی، ۳۹۴)
این تظاول که کشید از غم هجران بلبل	تا سراپردۀ گل نعره زنان خواهد شد (حافظ، ۱۱۱)
مرغان چون طفلکان ابجدی آموخته	بلبل الحمد خوان گشته خلیفۀ کتاب (خاقانی، ۴۲)
به حسن صوت چو بلبل مقید نظم	به جرم حسن چو یوسف اسیر زندانی (رودکی، ۵۱۲)
در ثنای خلق گلبوی تو دستانها زند	بلبل و در نغمه اش این بیت موزون آمده (حسن غزنوی، ۱۷۶)
بنال ای کهن بلبل سالخورد	که رخساره سرخ گل گشت زرد (نظامی، ۹۲۵)
شد موسم خزان به گل و غنچه ناز کو	با جبهۀ شکسته بلبل نیاز کو (سیدا، ۳۶۱)
حیب روی تو را از رقیب پروا نیست	بلی چه واهمه بلبل ز باغبان دارد (قآنی، ۱۵۸)

بلبل شیفته مست است و گل و سرو و سمن نپسندند که او مست بود ما هشیار (انوری، ۱۸۷)

با دقت در نمودار شماره (۱) در می یابیم که صائب با ۱۰۵ تصویر (۱۴٪)، قطران با ۶۰ تصویر (۸٪)، منوچهری با ۴۷ تصویر (۶/۵٪) و مولوی با ۴۰ تصویر (۵٪) از تصاویر بلبل، در بین شاعران مورد بحث، بیشترین تصاویر بکر را دارند. شاعرانی نظیر نظامی، عراقی، اوحدی، حافظ، کلیم، قآنی و بهار-با وجود مهارت و قدرت تصویرگری- تصاویر ابتکاری زیادی در این موضوع به دست نداده اند. البته طبیعی می نماید که شاعران متقدم به دلیل آنکه زودتر در تاریخ ادبیات ظهور کرده اند؛ امکان تصویرگری بیشتری نسبت به شاعران بعدی داشته اند.

۳- نتیجه گیری

هدف این مقاله، پژوهش پیرامون تصاویر شعری متعدّد و متنوّع بلبل بود، با این هدف که به سیر یک تصویر در ادوار مختلف شعر فارسی و در طول محور عمودی تاریخ ادبیات فارسی نگریسته شود. زیرا بیشتر مطالعات ادبی ما، مقطعی و به شکل بررسی محور افقی تاریخ ادبیات فارسی (یعنی شاعر خاص در یک دوره خاص) است. در این پژوهش تقریباً تمام تصاویر بلبل در شعر ۶۰ شاعر- از رودکی تا پروین- بررسی و دسته بندی شد. از اهداف این تحقیق، نشان دادن تصاویر ابتکاری و تقلیدی شاعران و نوع و میزان تصاویر ارایه شده آنان از بلبل بود. این پژوهش می تواند معرف مدخلی از «فرهنگ تصاویر شعر فارسی» باشد که از مزایای بسیاری برخوردار است. روش کار به شکل کتابخانه ای و تحلیلی با بهره گیری از جدول ها و نمودارهای آماری است که با بررسی بسامدی واژه بلبل و مترادفاتش و تصاویر آن، آغاز می گردد و جایگاه تصاویر بلبل هر شاعر در کلّ تصاویر و نسبت هر تصویر بلبل بر کلّ تصاویر آن نشان داده می شود و همچنین بررسی تصاویر از کلیشه ای ترین تا ابتکاری ترین آن، نشان دادن تصاویر ابتکاری هر شاعر و تقسیم بندی موضوعی تصاویر شعری بلبل، از مراحل دیگر پژوهش است.

از نتایج اصلی پژوهش می توان به موارد زیر اشاره کرد: ۶۰ شاعر مورد بحث، بیش از ۳۸۰۰ بار واژه بلبل و مترادفاتش را در شعر خود به کار برده اند و ۲۷۴۰ تصویر از آنها ارایه نموده اند. بعد از تجزیه و تحلیل این تصاویر و کنار نهادن تصاویر مکرر، بیش از ۷۴۰ تصویر

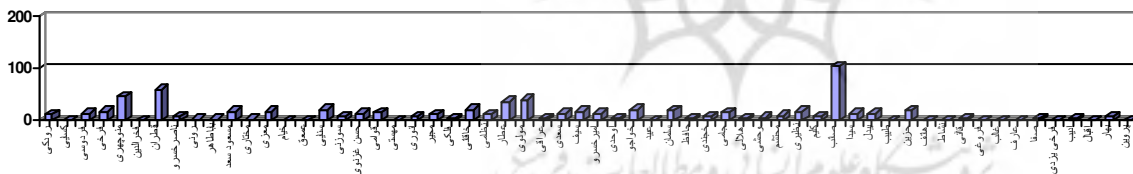
متنوع و نامکرر از بلبل به دست آمد. بلبل و گل (در شعر ۵۷ شاعر) بلبل و باغ و بوستان (در شعر ۵۲ شاعر) بلبل و ناله (در شعر ۴۲ شاعر) بلبل و قمری (در شعر ۳۸ شاعر) و بلبل و زاغ و زغن (در شعر ۳۷ شاعر) به ترتیب بیشترین بسامد را در شعر این شاعران دارند و از تکراری ترین تصاویر بلبل هستند. ۴۱۷ مورد از مجموع ۷۴۰ تصویر، هر کدام فقط در شعر یک شاعر ذکر شده اند و از ابتکاری ترین تصاویر بلبل محسوب می شوند. صائب با ۱۴٪ و قطران با ۸٪ و منوچهری با ۶/۵٪ بیشترین تصاویر ابتکاری را از بلبل پدید آورده اند، در حالی که شاعرانی مانند نظامی، عراقی، اوحدی، حافظ، کلیم، قآنی و بهار در این زمینه تصویر ابتکاری کمتری دارند. ۱۰ دسته بندی از بلبل به دست داده شده که بلبل و اوصاف انسانی (۶۳٪)، بلبل و حیوانات (۸٪)، بلبل و طبیعت (۷٪) و بلبل و موسیقی (۶٪)، بیشترین تصویر را در ذهن شاعران ایجاد نموده است. بسامد واژه بلبل در اشعار صائب با ۷۵۸، عطار با ۱۹۷، خواجه با ۱۹۳ و مولوی با ۱۷۴ بار تکرار، بیشتر از شاعران دیگر است، همچنین کسایی، ابوالفرج رونی، خیام، عمیق و مهستی کمترین بسامد واژه بلبل را در شعر خود دارند.

یادداشت ها

۱- به دلیل حجم زیاد تصاویر، امکان ذکر ابیات و شماره صفحات دواین میسر نشد.

۲- به دلیل محدودیت صفحات مقاله، فقط به ذکر چند نمونه اکتفا شده است.

نمودار (۱) بسامد تصاویر ابتکاری هر شاعر از بلبل

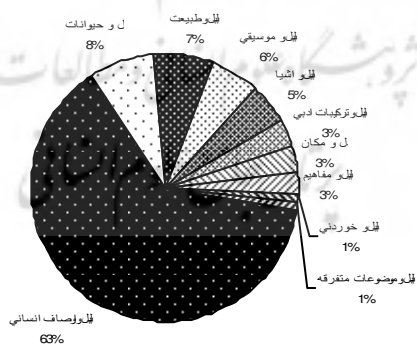
(جدول شماره ۱) جدول بسامدی واژه بلبل و تصاویر آن در شعر شاعران به ترتیب

دوره تاریخی

دوره تاریخی	واژه	تصویر	ابتکاری
رودکی	۵	۱۱	۱۱
انوری	۲۶	۳۷	۹
محتشم	۳۹	۴۶	۱۰

۱۷	۷۳	۷۲	نظیری		۳۵	۲۰	مجیر	۰	۱	۱	کسای
۷	۵۲	۷۰	کلیم	۱۲	۹	۵	فلکی	۱۴	۷	۱۳	فردوسی
۱۰۵	۲۳۸	۷۵۸	صائب	۲۲	۵۵	۵۲	خاقانی	۱۸	۲۲	۱۷	فرخی
۱۴	۸۶	۱۳۹	سیدا	۱۲	۳۳	۴۶	نظامی	۴۷	۶۰	۳۹	منوچهری
۱۴	۷۶	۱۵۳	بیدل	۳۷	۱۰۵	۱۹۷	عطار	۱	۹	۹	فخرالدین اسعد
۰	۳۳	۲۹	طیب	۴۰	۱۱۸	۱۷۴	مولوی	۶۰	۱۰۰	۱۰۶	قطران
۱۹	۹۴	۱۵۱	حزین	۴	۲۴	۲۱	عراقی	۹	۲۴	۲۱	ناصر خسرو
۱	۲۶	۱۸	هاتف	۱۳	۵۶	۹۲	سعدی	۲	۵	۲	ابوالفرج رونی
۰	۲۱	۲۰	نشاط	۱۸	۸۳	۱۶۷	سیف	۲	۱۱	۱۳	باباطاهر
۴	۵۶	۴۷	قائمی	۱۴	۵۸	۱۲۵	امیر خسرو	۱۷	۴۹	۵۹	مسعود سعد
۱	۲۰	۱۴	فروغی	۵	۳۲	۳۷	اوحدی	۲	۱۰	۶	مختاری
۱	۲۵	۱۶	غالب	۲۱	۱۰۴	۱۹۳	خواجو	۱۷	۴۸	۴۲	معزی
			ب								
۱	۱۶	۸	عارف	۱	۳۱	۲۶	عبید	۰	۶	۳	خیام
۵	۲۵	۱۱	صفا	۲۰	۱۰۴	۱۲۲	سلیمان	۰	۰	۰	عمیق
۰	۱۶	۹	فرخی	۵	۳۸	۴۹	حافظ	۲۲	۴۹	۵۱	سنایی
			یزدی								
۵	۴۲	۵۰	ادیب	۹	۴۸	۶۲	کمال	۷	۳۹	۲۷	سوزنی
			الممالک								
۱	۱۶	۲۶	اقبال	۱۵	۹۵	۱۱۲	جامی	۱۴	۴۴	۴۴	حسن غزنوی
۸	۶۴	۷۲	بهار	۴	۳۲	۲۴	هالالی	۱۵	۴۶	۲۹	قوامی
۰	۱۴	۱۸	پروین	۶	۵۲	۶۱	وحشی	۰	۱	۱	مهستی

نمودار (۲) دسته بندی موضوعی تصاویر بلبیل

فهرست منابع

- ۱- ابوالفرج رونی. (۱۳۴۷). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمود مهدوی دامغانی. مشهد: باستان.
- ۲- اسکلتن، رابین. (۱۳۷۵). **حکایت شعر**. مترجم مهرانگیز اوحدی. تهران: میترا.
- ۳- اعتصامی، پروین. (۱۳۸۴). **دیوان اشعار**. به اهتمام حسن برازان. تهران: سنبله.
- ۴- اقبال، محمد. (۱۳۸۱). **کلیات اشعار فارسی**. به اهتمام احمد سروش. چاپ هفتم، تهران: سنایی.
- ۵- انوری، علی. (۱۳۷۶). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی. چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۶- اوحدالدین مراغه ای. (۱۳۷۵). **دیوان اشعار**. به اهتمام سعید نفیسی. چاپ دوّم، تهران: امیرکبیر.
- ۷- براهنی، رضا. (۱۳۸۰). **طلا در مس**. تهران: زریاب.
- ۸- بهار، محمد تقی. (۱۳۵۸). **دیوان اشعار**. چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.
- ۹- بیدل، عبدالقادر. (۱۳۸۴). **دیوان اشعار**. به اهتمام خلیل الله خلیلی. تهران: سیمای دانش.
- ۱۰- پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). **سفر در مه**. تهران: نگاه.
- ۱۱- جامی، عبدالرحمن. (۱۳۶۶). **هفت اورنگ**. به اهتمام مرتضی مدرس. چاپ دوم. تهران: سعدی.
- ۱۲- حافظ. (۱۳۶۹). **دیوان اشعار**. به اهتمام خطیب رهبر. چاپ ششم. تهران: صفی عیشاه.
- ۱۳- خاقانی، بدیل. (۱۳۷۴). **دیوان اشعار**. به اهتمام ضیاءالدین سجّادی. چاپ پنجم. تهران: زوّار.
- ۱۴- خواجه، محمود. (۱۳۷۴). **دیوان**. به اهتمام احمد سهیلی. چاپ سوّم، تهران: پاژنگ و مرکز کرمان شناسی.
- ۱۵- خیّام، عمر. (۱۳۷۳). **رباعیات**. به اهتمام محمد علی فروغی و قاسم غنی. چاپ دوّم. تهران: اساطیر.

- ۱۶- رودکی، ابو عبدالله. (۱۳۸۲). **دیوان اشعار**. به اهتمام سید نفیسی. چاپ چهارم. تهران: امیر کبیر.
- ۱۷- سعدی، عبدالله. (۱۳۶۵). **کلیات**. به اهتمام محمد علی فروغی. چاپ پنجم، تهران: امیر کبیر.
- ۱۸- سلمان ساوجی. (۱۳۶۷). **دیوان اشعار**. به اهتمام منصور شفق. چاپ دوم. تهران: صفی علیشاه.
- ۱۹- سنایی، مجدود. (۱۳۶۲). **دیوان اشعار**. به کوشش مدرس رضوی. چاپ سوّم، تهران: سنایی.
- ۲۰- ----- (۱۳۶۹). **حدیقه الحقیقه**. به کوشش مدرس رضوی. چاپ چهارم، تهران: دانشگاه تهران.
- ۲۱- سوزنی، محمد. (۱۳۳۸). **دیوان اشعار**. به اهتمام ناصرالدین شاه حسینی. تهران: امیر کبیر.
- ۲۲- سید، میر عابد. (۱۳۸۲). **دیوان اشعار**. به اهتمام حسن رهبری. تهران: انتشارات بین المللی الهدی.
- ۲۳- سید حسن غزنوی. (۱۳۶۲). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی. چاپ دوّم، تهران: اساطیر.
- ۲۴- سیف فرغانی، محمد. (۱۳۶۴). **دیوان اشعار**. به اهتمام ذبیح الله صفا. چاپ دوم، تهران: فردوسی.
- ۲۵- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۷۲). **صور خیال در شعر فارسی**. چاپ پنجم، تهران: آگاه.
- ۲۶- ----- (۱۳۶۹). **تکامل یک تصویر**. دانشکده ادبیات مشهد، سال ۲۳، شماره ۳ و ۴.
- ۲۷- صائب، محمد علی. (۱۳۶۷ تا ۱۳۷۱). **دیوان**. به اهتمام محمد قهرمان. تهران: علمی و فرهنگی.
- ۲۸- عارف قزوینی، ابوالقاسم. (۱۳۸۱). **دیوان**. به اهتمام مهدی نور محمدی. تهران: سنایی.

- ۲۹- عبید، عبیدالله. (۱۳۷۹). **کلیات**. به اهتمام پرویز اتابکی. تهران: زوار.
- ۳۰- عراقی، ابراهیم. (۱۳۶۸). **دیوان**. به اهتمام سعید نفیسی. چاپ پنجم، تهران: سازمان انتشارات جاویدان.
- ۳۱- عطّار، فریدالدین محمد. (۱۳۷۱). **دیوان اشعار**. به اهتمام تقی تفضلی. چاپ ششم، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۳۲- عمیق، شهاب الدین. (۳۳۹۹). **دیوان اشعار**. به اهتمام سعید نفیسی. چاپ تهران: فروغی.
- ۳۳- عنصری، ابوالقاسم حسن. (۱۳۶۶). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد دبیر سیاقی. چاپ دوم، تهران: سنایی.
- ۳۴- فرّخی سیستانی، علی. (۱۳۸۰). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد دبیر سیاقی. چاپ ششم، تهران: زوّار.
- ۳۵- فرّخی یزدی، محمد. (۱۳۸۲). **دیوان**. به اهتمام حسین مکی. چاپ سیزدهم، تهران: امیر کبیر.
- ۳۶- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۶۵م). **شاهنامه**. چاپ مسکو.
- ۳۷- قآنّی، حبیب الله. (۱۳۸۰). **دیوان اشعار**. به اهتمام امیر حسین صانعی. تهران: نگاه.
- ۳۸- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۸۴). **دیوان اشعار**. تصحیح مینوی و محقق. چاپ ششم، تهران: دانشگاه تهران.
- ۳۹- قطران، ابو منصور. (۱۳۳۳). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد نخجوانی. تبریر: کتاب فروشی تهران.
- ۴۰- قوامی رازی، بدرالدین. (۱۳۳۴). **دیوان**. به اهتمام میر جلال الدین حسینی. تهران: چاپخانه سپهر.
- ۴۱- کسای، ابوالحسن. (۱۳۷۰). **کسای مروزی و....** به اهتمام محمد امین ریاحی. چاپ سوم، تهران: توس.

- ۴۲- مجیرالدین بیلقانی. (۱۳۵۸). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد آبادی. تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران.
- ۴۳- محتشم، کمال الدین علی. (۱۳۷۶). **دیوان**. به اهتمام محمد علی گرگانی. چاپ پنجم، تهران: سنایی.
- ۴۴- عثمان مختاری. (۱۳۳۶). **دیوان اشعار**. به اهتمام رکن الدین همایون فرخ. تهران: علمی.
- ۴۵- مسعود سعد سلمان. (۱۳۷۴). **دیوان اشعار**. به اهتمام پرویز بابایی. تهران: نگاه.
- ۴۶- معزی، ابو عبدالله محمد. (۱۳۱۸). **دیوان**. به اهتمام عباس اقبال. تهران: کتاب فروشی اسلامیّه.
- ۴۷- منوچهری، احمد. (۱۳۷۵). **دیوان اشعار**. به اهتمام محمد دبیر سیاقی. چاپ دوّم، تهران: زوّار.
- ۴۸- مولوی، محمد. (۱۳۵۵). **کلیات شمس**. به اهتمام بدیع الزّمان فروزانفر. چاپ دوّم آتهران: امیر کبیر.
- ۴۹- ----- (۱۳۷۸). **مثنوی معنوی**. به اهتمام عبدالکریم سروش. چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۵۰- نبی لو، علیرضا. (۱۳۸۸). «**بررسی و تحلیل بسامد تصاویر لاله در شعر فارسی**». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، دوره جدید، شماره ۲۶، ص ۳۲۷.
- ۵۱- نشاط، عبدالوهاب. (۱۳۷۹). **دیوان اشعار**. به اهتمام حسین نخعی. چاپ سوّم، تهران: گل آرا.
- ۵۲- نظامی، الیاس. (۱۳۸۴). **کلیات اشعار**، تصحیح وحید دستگردی. چاپ پنجم، تهران: نگاه.
- ۵۳- وحشی بافقی، محمد. (۱۳۳۹). **دیوان اشعار**. به اهتمام حسین نخعی. تهران: امیر کبیر.

۵۴- هاتف، احمد. (۱۳۴۵). **دیوان اشعار**، به اهتمام وحید دستگردی. چاپ پنجم، تهران: فروغی.

۵۵- هلالی، نورالدین. (۱۳۷۵). **دیوان اشعار**، به اهتمام سعید نفیسی. چاپ سوّم، تهران: سنایی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی